

JUNACI KOLUBARSKE BITKE

Poslednji bedem - trećepozivci

KOLUBARSKA bitka... Kišne noći salivene u hladna jutra. Prozebli vojnici u vlažnim uniformama skrivaju jezu: Šta će biti s nama?! Vojska se povlači: Valjevo - Lajkovac - Kolubara - Lazarevac - Čovka...

Neprijatelj uspeva da važne položaje drži pod jakom i unakrsnom vatrom. Načelnik Štaba Vrhovne komande đeneral Živojin Mišić naređuje 18. novembra u 8.10 časova, preko telefona "da se Čovka mora držati po svaku cenu". Oficiri i vojnici uspevaju da uz nadljudske napore i velike žrtve održe položaje u rejonima Čovke i Vrapče brda, najvažnije strateške položaje na desnoj obali Kolubare. Među mnogim junacima gine i major Dimitrije Tucović. Neviđenu hrabrost iskazuju trećepozivci, kojima komanduje major Rista Sandalj, popularni čiča Rile. Neprijatelj uzalud nailazi i zaobilazi.

Trećepozivci su prva i poslednja odbrana. Mišić to zna i milo mu je što ih uvek može isticati za primer: "Pogledajte one čiče sa Kolubare! Još nijedan izveštaj od komandanata divizije nisam primio da se oni ne spominju kako su zadržali i potukli Švabe tamo gde su se zatekli! Na njih da se ugledate!"

Generalu Bojoviću, komandantu Prve armije, posle ranjavanja kod Šapca, noga sve više krvari. Vojvoda Radomir Putnik se obraća svom načelniku Štaba:

- Mišiću, idite i primite Prvu armiju. I šta uradite, urađeno je...

Na mostu preko Ribnice vri kao u košnici. Zagušenja ionako uskog prolaza izazvala je neorganizovana gomila vojske i naroda. Prizor težak i za gledanje.

- Šta je, pred kim bežite?! - ogłosi se Živojin Mišić. - Pred Švabom?! Pred najgorim vojnikom na svetu. U svim ratovima smo im videli leđa. Videćete kad ih uskoro poteramo, kako će bežati da će ceo svet uživati u tome...

Ljudi koji su ga prepoznali ustuknuše.

- Majore - nastavi Mišić - ne povlači se s vojskom putem ispred naroda, nego se povlačite ovim pravcem. Neka put koriste samo civili...

- Ovuda ću ja njih da navlačim - prozbori Mišić kao za sebe. - Ne dam ti put, Poćorek, nego ćeš kroz bespuće - strminama, uvalama i potocima. Zaglibiću te... E, tu si moj!

Posle takvog Mišićevog razmišljanja i akcija, ostavljajući puteve "komordžijama i nejači", a odstupajući lošim manevarskim pravcima, doveo je u težu situaciju austrougarske trupe pred Kolubarom, o čemu najbolje svedoči izveštaj komandanta austrougarskog Kombinovanog korpusa Alfreda Krausa, koji piše:

"Na kolubari se ponovo nametnula misao kako su ljudi mogli doći na ideju da Srbiju napadnu baš na ovim najnepovoljnijim pravcima. Sada smo stajali pred najtežom preprekom Srbije - pred Kolubarom. Morali smo u ovom nastupanju stalno poprečke seći najbolje i držati se najgorih seoskih puteva. Štaviše, čitave divizije morale su danima maršovati bespućem. Pošto su trupe danima rasipale snagu, a komore se svuda zaglibljivale i upropastile mnoge konje, prateći srpsku vojsku, našli smo se sada pred Kolubarom..."

General Mišić u svojim zamislima ide dalje i, 30. novembra, u 20.35 sati, dostavlja izveštaj Vrhovnoj komandi "o stanju kod neprijatelja" na osnovu iskaza prebeglih Srba i zarobljenih Hrvata iz 43. domobranske divizije, obr.74/48:

"Da bi naše trupe znale kakav je neprijatelj pred nama, izveštavam Vas da smo u poslednjim borbama imali preko 4.000 zarobljenika i begunaca, a juče se predalo našoj konjici i jedno odeljenje mitraljeza. Po iskazu ovih vojnika - begunaca, stanje austrougarskih trupa je očajno.

Oni vele da malo treba pa da ih možemo tući granjem. Austrijanci su do sada vršili popunu pet puta. U vojsku uzimaju i one koji nisu služili kadar. Bataljoni su im slabi. U pukovima nemaju više od dva do tri oficira: pukovima komanduju mladi majori, bataljonima - poručnici, a čete vode narednici. Vojnici jedva čekaju da im se ukaže pogodan trenutak pa da se predaju. Trupe ne dobijaju hranu, hrane se pljačkom, vojnici su im sasvim iznureni."

Rešen da iskoristi, s jedne strane, raspoloženje svojih trupa, koje se podiglo dvodnevnom odmorom na novim položajima, a, s druge strane, teško stanje kod neprijatelja, đeneral Mišić ne prihvata stav Vrhovne komande "da prvo treba neprijatelja sačekati na jakim položajima; tu ga najpre oslabiti, pa onda preći u napad". Odlučuje se da pređe u ofanzivu: "Dok sutra izvršim jače grupovanje snaga prema desnom krilu, rešio sam se da prekosutra (3. decembra) rano preduzmem napad sa celom armijom. U ovom smislu obodrite sve... Oficire i vojnike. Strpljenju našem valjda treba jednom da bude kraj."

I krenuo je. Već se vode borbe za Beograd. Na severnim padinama Kosmaja, strategijski prevoj Koviona i čuvena kota 304 (Lipa), razbuktavaju napad Moravske prvog poziva. Od njenog komandanta se traži "da ovaj zadatak izvrši bez obzira na veličinu žrtava i da Lipu mora pošto-poto da zauzme, pa makar na nju izašao sa polovinom snage". Levo krilo 104. landštrumske brigade po drugi put snažnim protivnapadom preotima Lipu od srpskih boraca. Iznenada, povijeni pod teretom briga i oružja, među borcima se izdigoše čiča Ristini trećepozivci, koji zbog starosti, bolesti i iznemoglosti nisu mogli da prate vojsku, već su se kretali samo sebi znanim stazama, doljama, udoljicama i prečicama, ali uvek stizali na mesta na kojima je trebalo da budu.

- Stoj! - viknu major Rista. - Moji trećepozivci, svi odreda idu na Lipu. Komandante, čuvajmo mladost Srbije. Nama čičama ne može ništa iznenadno da se desi. Mi smo se napevali i naigrali. Natugovali smo se toliko da u srcu više nema mesta. Smrt? Mi smo bliži njoj nego oni nama...

Pozadi, teški ranjenici su ih blagosiljali poslednjim rečima.

SLOMLJENA KRILA

I TAKO Drugi bataljon Sedmog puka trećeg poziva na juriš zauzima Lipu i celo Plandište. Neprijatelj je do nogu potučen, ali je junački poginuo skoro ceo bataljon trećepozivaca sa majorom čiča Ristom, komandantom. Svi su ga žalili. Najviše lakše i teže ranjeni njegovi "sokolovi", čija su krila na Kosmaju potpuno slomljena, ne uspevši da otvore vrata slobode Beogradu.

(Nastavlja se)

Ćemane Pante Ciganina

PTICU možeš ubiti, ali njen let - nikad!

Među preživelim bio je i Panta Ciganin, svirač, koji je u jednoj ruci nosio ćemane, a u drugoj pušku. Sve je njih čiča Rista podjednako voleo, pazio i štitio.

Bili su nerazdvojni deo njegovog velikog srca...

Posle ovladavanja severnim padinama Kosmaja, srpska vojska je imala velike gubitke, najviše među trećepozivcima. Kapija slobode Beograda bila je otvorena, ali njen prolaz bio je zakrčen ranjenim, zarobljenim i demoralisanim austrougarskim vojnicima i oficirima i ranjenicima iz elitnih srpskih pukova. Lakši ranjenici ostali su na položajima, dok su oni teži razmeštani po kućama preuređenim za prihvatilišta.

U jednoj kafani su se, oko vatre, mokri, prozeblj i ranjeni, srpski vojnici zbijali oko trećepozivaca, koji su preživeli napad na 104. landštrumsku brigadu, želeći da zahladnelu dušu podgreju sjajem poslednje bitke i napune srce snagom i poletom tako neophodnim i dobrodošlim za veličanstveni kraj rata i pobedonosni ulazak u prestonicu.

U uglu kafane, na tronoški, oslonjen leđima na zid, sedi Panta Ciganin, poznat kao najbolji violinista i borac koga u ratu "neće kuršum". Preživeo je sa trećepozivcima majora Riste Sandalja i juriš na prevoj Koviona na Kosmaju. Lično je bio na uzvišenju Lipa, gde ga je Bog, za razliku od drugih, ostavio za svedoka da priča i pripoveda dok je sveta i veka o tome kako je bilo.

Lepo ti, Panto, govoriš, ali je veća milina čuti kako pesmom to kazuješ - podstrekava ga sa improvizovanog ležaja narednik čija je leva noga sva u zavojima, da još jednom otpeva onu "trećepozivačku".

- Ne mogu, gos'n naredniče! Oće da me uguše suze - brani se Panta. - Kad je major Rista poginuo, kao da je sve stalo, sve se utišalo. Sve je postalo drugačije, čudnije, svetlije i molitvenije. Učinilo mi se da kao da se smeši. Seda mu kosa lepo začesljana. Ovako! Kao na dan slave ili pred crkvom. Iz očiju mu neka blagost preliva lice i njegovo večito podne u duši. Nikad ga nisam video kao mladića, do tada... Ovako... na tri koraka iza Riste, leže u ravnini, kao pod konac, njegovi trećepozivci... A oko njega, bože mi oprosti - leže Švabe sa iskeženom mržnjom, iskolačenim očima i još nesklopljenim pogledom kajanja... Ja se uspravio. Skinuo šajkaču, plačem i pevam "Večnaja pamjat", koliko me grlo nosi. A oko mene zagrobna tišina. Ni ševa da prhne, ni gavran da grakne, ni sovuljaga da hukne, ni kuršum da prozuke... Samo tišina razdire mozak. Gde je blesavi Rajko da nasumice opali iz puške, pa da ga poljubim...

- Panto, reče li nešto Rista kao poslednju reč, bog da mu dušu prosti? - pitaju ranjenici.

- Jok! Kad su ga pogodili, umesto da se uhvati za grudi kao što svi rade, on raširio ruke, kao da veli: "Evo, uzmite mi srce, i onako više nije moje. Odavno sam ga poklonio drugima."

- Dobro, Panto, ali otpevaj još jedanput onu "trećepozivačku".

- Bre, naredniče, pet puta sam je pevao. Pa ako ti nemaš dušu, ovi ljudi i ja imamo.

- U redu. Ja sada lepo molim. A kasnije ću da zapovedim! Pa ću i ovom štakom po glavi! Onda ćeš ne da plačeš nego da kukaš! Ti znaš kako si je pevao. Dve reči, pa joj kuku! Posla strofe, pa pola sata plačeš... Više si cmizdrio nego pevao. Ne bi te bog otac razumeo... A nekmoli ja - ogluvljen topom i osakaćen šrapnelom...

- Nemoj da se ljutiš, naredniče, slave ti. I nemoj da vezuješ suzu za oko i tugu za srce. Samo da mi se malo smire damari, pevaću ti je ne pet, nego petnaest puta...

Kovioni prenu ko dah lista

kad čas dođe za jurišno klanje

i kad gromko viknu čiča Rista:

"Napred braćo! Držite ravnanje!"

Tad na šanac udariše čike

beli kao snežne perunike.

Popadaše, gavrani se krile

iznad krvi i junačkog mesa

mrtav leži hrabri čiča Rile

ispred starih, pokošenih lesa,

Dok jesenji zraci mirno zlate

hladne čiče, bele, poravnate.

Austrougarska je dočekala srpski odgovor na ultimatum u visokoj borbenoj gotovosti. Glavni udar na Srbiju bio je preko Drine, kako su tvrdili Mišić i Bojović, naspram Putnikovog i Stepinog ubeđenja, pod uticajem prestolonaslednika i Pašića, da će "Švaba napasti preko Save i Dunava".

- Švaba će, gospodo - govorio je Mišić - ići na presecanje Srbije drinsko-šumadijskim pravcem. Posebnu pažnju treba obratiti na pravac: Loznica - Valjevo i Višegrad - Užice.

- Ja mislim, Živojine - reče Bojović - da ne smemo zanemariti ni pravac Šabac - Valjevo.
- Slažem se - odgovori Mišić - ali će to biti samo pomoćni pravac u odnosu na ova dva. Nije im cilj Beograd, nego Kragujevac - srce Srbije.
- Pobogu, đenerali - prekori ih Putnik - pa što radismo onoliko na bačkom i banatskom stratezijskom pravcu. U odnosu na te pravce, koje pomenuste, ovi su uverljiviji i sa boljim uzdužnim komunikacijskim snopom.
- Nije u pitanju samo to. Hrvatska i Bosna predstavljaju veću stratezijsku dubinu, a Hrvati i Bosanci prvi ešalon koji će se lakše i bezbolnije popunjavati za potrebe austrougarske soldateske. Putnik uzdahnu.
- Vojvodo - produži Živojin - koncentracija naših armija i njihov stratezijski razvoj obezbeđuju divergentnu odbranu na svim pravcima. Odmarajte se, i budite bez brige...

BUDUĆE VOJVODE

KADA je Živojin Mišić postavljen za pomoćnika đeneralu Radomiru Putniku, nekako u isto vreme za vršioca dužnosti načelnika Glavnog generalštaba Srpske vojske postavljen je pukovnik Petar Bojović, a za načelnika Opštevojnog odeljenja Ministarstva vojnog, pukovnik Stepa Stepanović. Putnik je i dalje imao obavezu izrade ratnog plana za rat sa Austrougarskom. Preteći nagoveštaji krvav nesreće koja je počela da se uzdiže nad srpskim nacionalnim bićem, stvorili su uslove da se mudri ljudi velikim srcem, odgovornošću i rodoljubljem, poput četvorice budućih srpskih vojvoda, nađu istovremeno na različitim zadacima i mestima, a sa istim ciljem u vremenu i prostoru.

(Nastavlja se)

Svaka humanost štetna!

RADOMIR Putnik nije uspeo da predviđeno vreme lečenja i oporavka provede u austrijskoj banji. Krenuo je vozom natrag da brani Srbiju, takoreći ispred austrougarskih 5. i 6. armije, s tom razlikom što ga one nisu pratile preko Budimpešte, već su se, prema zamisli Oskara Počoreka i prema očekivanju Živojina Mišića, uputile prema Drini, kao udarne stratezijske grupacije jedinstvene balkanske vojske, formirane specijalno za konačni obračun sa Srbijom. Putnika su na stanici dočekali đenerali Mišić i Stepanović. Stepa je bio u ulozi načelnika glavnog Đeneralštaba Srpske vojske, do Putnikovog povratka, a Mišić, po običaju, njegov pomoćnik.

- Dobro došli, vojvodo! - reče Stepa i pruži ruku Putniku.

- Zlo sam vam došao! Zlo, da nema većeg! - šaptao je Putnik, vidno uzbuđen, ozbiljno zamišljen, smrknut i s razlogom zabrinut, stežući ruku Živojinu Mišiću. - Nisam se nadao ovom kolaču - prekide Putnik razgovor da bi glasno udahnuo vazduh. Kad otpatiše Putnika kući, Stepa se okrete Mišiću:

- Živojine, ne mogu više da izdržim ovde gde me uglaviše prestolonaslednik i Pašić. Fala bogu te se Putnik vratio. Evo sutra njega, pa neka vam bog bude u pomoći. I vama, i meni i celoj Srbiji. Ne mogu da se bakćem sa kojekakvima koji nose buzdovan na ramenima, a glavu u rukama. Daleko im lepa kuća... A tebi će, Živojine, biti najteže, najmučnije i najgore. Sam ćeš morati sve! Na Putnika ne računaj! Jesi li ga video?! Potamneo, nesrećnik, i posrnuo kao krst na zapuštenom grobu. Pamet u glavu i ne daj se nikom. Prestolonaslednik te nije skinuo sa zuba još od Kumanova.

- Stepo, sad nam je dužnost da zajedno teramo zlotvora, da on nas ne bi terao. Biće teško i krvavo! Ali šta možemo?! Nevolja ne ide kroz šumu, nego kroz ljude.

Posle rastanka sa Stepom, Živojin se laganim korakom uputio prema Kalemegdanu. U crkvi svete Petke, pod sjajem kandila i treperavosti voštanica, ugleda izduženo, mršavo i bradom obraslo lice popa Milana koji bogobojažljivo, u pola glasa, vrši bogosluženje. Mišić se

prekrsti, upali voštanicu, tiho priđe izvoru svete vode, napi se i vlažnim rukama istrlja lice. Zagleda se u svece na zidovima. Učini mu se da pri titraju voštanica trepere i listaju jevanđelja. Zatim podiže pogled ka ikonostasu:

"Bože presvetli, oprosti meni nedostojnom tvoga pomena što čiste duše, svetlog srca, zabrinutih misli, poganim jezikom i prašnjavim rukama krstim se i izgovaram molitvu. Nemam prava da molim za sebe, ali za Srbe, Bože, za Srbiju... Učini da crni oblak nad Srbijom, i u Srbiji, ne stvori veliku nepogodu; učini da ono što je došlo kao ispaštanje greha ne ostane kako kazna Srbiji i narodu srpskom. Samo toliko, Bože, pa će biti i previše za nas grešne. Pomozi, Bože, da moji vojnici naoružaju srce, a oficiri um; uđeni pamet u srpsku politiku i razboritost u generale; ne blagoslovi onog ko ubija i otima; blagoslovi svakog ko danas, s puškom, usmrćuje dušmanina, braneći kuću i okućnicu. Ne daj da mi vojnike zaveje neverica, da mi oficire posustane malodušnost, da ljude nagrdi mržnja, a žene razjari osveta. Ne daj, Bože, da mi mržnja povede razum i udari u vid; ne zaslepi me nikad očajem, podstakni me blagošću i uspori me prekošću i surovošću. Pomozi, tvorče, da nađemo put spasenja sa manje grobova, a više nade. Pogledaj, Bože, i smiluj se na decu i srpsku nejač koja ti veruje i koja samo u tebe veruje; ne izneveri njihove nade, ne učini uzaludnim molitve tebi, bar malo pritvori vrata pakla i spasi Srbiju od nesreće koja je tvojom srdžbom došla, ali i tvojom voljom će proći. Samo ti, svevideći, pogledaj Srbiju. Što ti učiniš - učinjeno je; što ti naumiš - ostvareno je; što ti blagosloviš - spaseno je! Amin!"

Mišić je kleknuo, pomilovao zemlju u posudi u kojoj se pale voštanice za duše upokojenih, uzeo jednu veliku voštanicu, prekrstio se, poljubio je, pripalio je na drugu koja je pucketajući dogorevala i pobode je pored nje: "Bože, spasi duše srpskih vojnika i oficira koji ostadoše rasuti širom Srbije, daj im mira i spokoja i učini im večnu noć što lakšom."

Naglim prodorom austrougarskih trupa kroz Mačvu, Pocerinu i Rađevinu, iza kojih su ostali suze, krv i pepeo, srpska vojska je, ne bi li umanjila stradanja neboraćkog stanovništva, izdigla borbeni duh i moral na najveći stepen požrtvovanja. Vešala ispod kojih su se klatila srpska deca, starci i žene, spaljene kuće, stoka i okućnica, budili su gnev prema zlotvoru - Austrougarskoj, koja je, gazeći sve principe ljudskosti, zaslepljena mržnjom, javno izdala sramnu naredbu, koja, nažalost, u istoriji predstavlja upečatljiv primer nepoštovanja i nevažavanja nikakvih međunarodnih konvencija i drugih dokumenata radi ublažavanja ratnih strahota. Naredba komandanta austrougarskog Devetog korpusa glasi:

"Rat nas vodi u jednu neprijateljsku zemlju, koja je naseljena stanovništvom ispunjenim prema nama fanatičnom mržnjom, u zemlju gde se ubistva, kao katastrofa u Sarajevu, slave kao junaštvo. Prema tom stanovništvu svaka humanost je štetna. Ko u ovom slučaju bude imao milosti, taj će najstrože biti kažnjen. Rušite svaku kuću, obesite najuglednije ljude, sve sumnjive stanovnike ubijte na licu mesta..."

Ta naredba, nažalost, i dalje "krasi" vitrine svetskih osvajača, zulumčara, palikuća i ubica. Srpski narod je stavljen pred svršen čin. Odlučio je ono što mu je jedino preostalo: da braneći svoj fizički opstanak, istovremeno brani otadžbinu.

POZIV IZ VLADE

PORODICA Mišić privodila je ručak kraju. Iznenadni poziv od Pašića sve ih je zatekao nespemne i zbunjene toliko da su prekinuli uobičajeni razgovor za stolom i iznenađeno pogledali Živojina. Eleonora (kćer) skuplja tanjire sa stola i sa upitnim osmehom sastavi svoj i očev pogled.

- Pitaš me, kćeri, zašto me zove predsednik vlade? - reče on. - Upamtite, deco! Magarca ne zovu na svadbu da igra i peva, već kad nestane drva i vode...

(Natavlja se)

Gde je, strina, Drina?

OKO ponoći 15. avgusta iznenada su se sudarili Drugi prekobrojni puk kombinovane divizije i kolona koja je nastupala sa desnog krila austrougarske 21. divizije. Načelnik Štaba Drugog puka major Jevrem Topalović opisao je početak Cerske bitke:

"Bila je već noć. Otpoče pljusak praćen vulkanskom grmljavinom i sevanjem munja, voda se slivala sa svih strana, blato i kiša, koja se s nekom pakošću sručila na premorenu truppu, još većma otežavajući kretanje artiljerije po brdovitom terenu i rđavom putu. Noć teška i tamna spusti se na zemlju i svojim neprobojnim plaštom zaogrnu napaćene ljude i stoku. Prst pred okom nije se video. Put nepoznat, blatnjav, stoka premorena, pljusak - sve to skupa stvaralo je teškoće kakve čovek može da savlada jedino u ratu. Posle nekoliko časova, bura se utiša i mi spazismo vatre u pravcu Cera i prva misao je bila: `To su naši`.

Ovu prijatnu zabludu razbiše plotuni i puškaranje koji se začuše u tom pravcu, a vatre se namah pogasiše. Osetivši neprijatelja, prethodnica s baterijom, dospevši do Parloga, zastade. Tu dođe komandant Šestog puka i saopšti komandantu prethodnice divizijsko naređenje: da ima još te noći da izbije na Cer pošto-poto. U razgovoru ih prekide jedan vojnik iz mitraljeskog odeljenja, koji usplahireno raportira: `Gospodine majore, evo Švaba!`" Ideja vojvode Putnika i đenerala Mišića, koju je đeneral Stepa Stepanović, komandant Druge armije, Cerskom bitkom pretočio u prvu savezničku pobedu, predstavljala je neočekivani udarac za bečkog ćesara. Nadmeni u svojoj oholosti, uobraženi u svojoj "svemoći" i razulareni u svojoj bahatosti i bezobzirnosti, austrougarski soldati su bezglavo bežali iz Srbije ubijajući ispred sebe svoje iznemogle i ranjene vojnike, daveći se u Drini i urlajući u beznadežnosti: "Kazuj, strina, gde je Drina?" Za njima, jurišali su srpski pukovi uz pesmu:

Dođi Švabo da vidiš

Gde je srpski Tekeriš?

Kako ću ga gledati,

Kada moram bežati?

ĐENERAL Mišić lično je izdao naređenje đeneralu Stepu Stepanoviću:

- Stepane! - rekao je Mišić - preseci put Zavlaka-Tekeriš i levim krilom potiskuj Švabe južno od Krupnja i ovladaj trigonometrom 939 (Košutnja stopa), a zatim severno od planine Boranja, zaposedaj prevoj Šarena bukva i prevoj Stolice... Tako je, Stepane. Dobro si uradio što si konjičku diviziju poslao u Mačvu. Odmah Cersku udarnu grupu uputi da zauzme Kosanin grad.

Stepa Stepanović je lično rukovodio najsloženijim delovima operacije i u odsudnim trenucima lično se nalazio na najugroženijim delovima fronta, održavajući stalnu vezu sa generalom Živojinom Mišićem.

Posle poraza u Cerskoj bici, u novoj austrougarskoj ofanzivi, ključnu ulogu su imale mnoge viteške borbe srpske vojske, među koje se posebno ubraja borba na Mačkovom kamenu, koja, po broju poginulih oficira i drugog komandnog kadra, spada u jedinstvene bitke u vojnoj istoriji. Kada su, pored nedostatka artiljerijske municije, kao druga stavka "hitno" traženi opanci za vojsku, Putnik je duboko uzdahnuo: - Kud vas ne poslušah, Živojine, kad tražite one opanke, nego sad lupam glavu čime da obujemo vojsku, koja je, prema izveštajima s fronta, potpuno obosila.

Putnik, kao gradsko dete, nikada nije nosio opanke, ali Mišić, koji je odrastao u opancima, najbolje je znao njihovu izdržljivost i pešačku vrednost.

OSMOG novembra u Kragujevcu održana je zajednička sednica Vlade i Vrhovne komande.

Vojvoda Radomir Putnik referisao je o teškom stanju u srpskoj vojsci i na frontu, gde je posebno naglasio nedostatak municije tako da je na neprijateljsku "jaku vatru" srpska vojska mogla da odgovori tek na "svaki stoti metak!" Na sednici Vlade vojni ministar pukovnik Stefanović zabeležio je da je "Putnik bio vrlo deprimiran, a da su đeneral Mišić i pukovnik

Živko Pavlović bili optimisti"... Posle sednice, Pašić se po ko zna koji put obraćao saveznicima za pomoć.

Konačno, krajem novembra stiglo je 20.000 artiljerijskih metaka iz Francuske, koji, nažalost, nisu odgovarali kalibru srpskih topova. Taj je metak bio duži za 2,5 mm, čime je sprečavao potpuno zatvaranje topa, što je, između ostalog, umnogome ugrožavalo bezbednost posluge. Izgubljeno je dragoceno vreme dok je kragujevačka Fabrika oružja obrađivala tu municiju. Situacija na svim frontovima dosta se usložila, a materijalna opremljenost srpske vojske naglo pogoršala, čime je situacija postala više nego kritična.

U borbi kod Šapca ranjen je u nogu komandant Prve armije đeneral Petar Bojović. Prilikom povlačenja prema Kolubari, noga je počela da otiče i da se koči. O tome načelnik Štaba Prve armije pukovnika Stevan Hadžić izveštava vojvodu Putnika:

- Neprijatelj nadire nesmanjenim tempom i vodi borbe velikom žestinom. Narod i vojska su se potpuno izmešali. Štab se smestio u Mionicu. Đeneral Bojović je nepokretan. Moramo se odupreti neprijatelju, ali za "tvrdo drvo, treba tvrda čivija". A zatim je dodao slušalicu Bojoviću:

- Gospodine vojvodo! Ne vadi dušu muka, nego sudnji dan...

KOLIKO KOŠTA RAT

JEDNOGA dana pozove dr Laza Paču, ministar finansija, Živojina Mišića u svoj kabinet:

- Gospodine Mišiću, koliko će trajti ovaj rat?

- Boga mi, gospodine ministre, rat se počne kad se može, a završava kad drugi hoće.

- Ako bi se rat otegao do proleća naredne godine, šta mislite, Mišiću, koliko bi novca trebalo da obezbedim? Pre nekoliko dana, Putnik mi reče da će biti dovoljno trideset miliona dinara.

- Gospodine ministre, odmah tu sumu pomnožite sa četiri! - dočeka Mišić, pa produži - daj bože da i to bude dovoljno da podmiri ratnu računicu.

(NASTAVIĆE SE)

Bežanija u Mionici

U VLAŽNOJ noći, pritisutoj gustim, teškim i niskim oblacima, čulo se usporeno disanje vojvode Radomira Putnika, isprekidano dubokim i punim kašljanjem. Pripremao je zapovest: "Usled nemogućnosti pružanja daljeg otpora neprijatelju, da se jedinice Prve armije, najzamorenije i najviše istrošene, povuku na desnu obalu Kolubare". Nakon toga, pozvao je đenerala Mišića i 13. novembra mu saopštio novi ratni raspored, kojim se postavlja na novu dužnost, rekavši:

"Mišiću... idite... idite da prihvatite Prvu armiju. Bojović je teško bolestan i ranjen. Trenuci su vrlo kritični. Zaustavite ovo osipanje naše vojske. Vi jedini... I šta učinite, učinjeno je".

Mišić je pohitao iz Kragujevca, preko Topole, Arandjelovca i Lazarevca, prema Mionici:

- Polako, sinovi i kćeri Srbije. Polako! - govorio je Mišić usput. - Ko vam je, za ime boga, napunio oči strahom i ko vas nagrdi izbezumljenošću. Vojniče, prihvati ovo dete! Vidiš da sirota žena samo što se nije srušila. E, ne može, poručniče, pred narodom! Ukraj s puta! Pa ćeš, po mom naređenju, za narodom! Ako bude trebalo! Sad nazad! Ajde, ajde, kapetane, ponovi mi to još jedanput: koji su ovo položaji? Tako je. Pa, izvolite, posednite ih. Za to vam ne treba nikakvo naređenje! Šta vam nije jasno?! Poručniče, kojim pravcem nastupa neprijatelj? Jeste li čuli, kapetane? Naredniče, na kom nagibu zemljišta se čeka neprijatelj? Jeste li razumeli kapetane?! Vojniče, gde treba da ti gleda puška? Sram vas bilo, kapetane! Mlađi više i bolje znaju od vas! Razmislite o tome!

U MIONICI, ispred škole, nered od bežanije i strahote. Đeneral Petar Bojović leži na dve sastavljene skamije:

- E, Živojine, šta dočekasmo? Rasulo, bedu, jad! Propast, moj Živojine! Ispunila me gorčina, gorča od čemera.

- Ne budi malodušan, Petre. Rešio si da se izvučeš sad kad je najgušće...

Bojović se bolno nasmeja:

- Vraćaš mi milo za drago, onda kada si operisao slepo crevo.

- Niko više ne računa na tebe - zadirkuje ga Mišić. - Ni kralj, ni Pašić, ni Putnik... samo ona nesrećna Mileva i ja. Kako, čime ćeš za Beograd? Mojim automobilom. Šta će mi?! Ko zna da li će mi ikad više biti potreban - pripomaže Mišić Bojoviću da se pridigne:

- Odmah kreći i srećan ti put! - otrati ga Mišić do automobila i pomože mu da se smesti na zadnje sedište. Zatvarajući vrata, dodade: - Ne brini, Petre. Pukovnik Hadžić će me detaljnije obavestiti o situaciji, a raspored snaga će biti novi i potpuno moja briga... Automobil zabruna, Mišić mahnu rukom za njim i okrete se:

- Potpukovniče, dovedite u red komandno mesto po svim pravilima đeneralštabne službe u ratu.

Most na Ribnici se ljulja. Na njemu major Krstić, kao davljenik za slamku, drži se za sablju. Mlatarajući rukama i nogama, čas ispliva, čas potone.

Mišić uzjaha konja i uputi se prema mostu. Kiša ponovo poče da rominja.

- Ma kud se guraš, ispustiću dete?! Za tebe je motka, pa da te čovek njome istreznji. Vojniče, pomoz mi da ovo preguram preko mosta. Čuti, ženo! Malo mi moje muke, još moram da vodim računa o tvojim stvarima. Sad si našao da se našljokaš?! Gde ćeš ti, baba, duša ti u nosu? Ako si muško, idi čekaj Švabu! Sve su mi zapalili i odneli! Oca mi ubili, strica obesili! Kuda ću nego sa vojskom! Je l' ono Pašić, nanu mu naninu?! Čuti, bre, budalo! Tebi se od svakog, još od Lešnice, priviđa Pašić. Ono je đeneral Mišić! Živojin! Jeste, Žuća...

- Stoj, narode! - viknu Mišić i prope konja na zadnje noge.

NAROD ustuknu pred đeneralom.

- Od koga bežite?! - nastavi Mišić. - Od Švabe?! Od najgoreg vojnika na svetu! Kad ga poteramo, ceo svet će uživati u tome, ja vam kažem... Majore Krstiću! Izađite i uspostavite redosled prelaska preko mosta. Prvo civili. Naredniče, ne viči na vojnika! Ako nemaš s kim da se svađaš - oženi se! Vojnici! Kuda se, deco, udaljavate od mene? Pridite! Gde su vam puške? Uzmite ih. Pušku i ženu ne moraš da voliš! Ali moraš da ih razumeš, jer za ono za šta služe, nezamenljive su! Kaplare, što si smrknut? Ako pada iz neba, ne mora i sa tvog čela. Uzmi, zapali jednu cigaru. Ponudi i ostale. Kapetane, ne misliš valjda da ću ja da vam založim vatru. Dabome. I to što više vatri, da se vojnici ogreju, da osuše sukno i čarape.

Naredniče! E, tako volim, kad si skupa sa svojim vodom. Uzmi jedno odeljenje, pa idi ovuda, voćnjakom, naviše i pažljivo izađi na onu zaravan. Tu rasporedi odeljenje i osmatraj neprijatelja. Ni slučajno da niste založili vatru tamo, nego na svaka dva sata menjaj ljude, da i oni dođu da se ogreju. Gde su komordžije? Znao sam! Sve naopako! Umesto da ste na začelju, vi na čelu. Ne može i ne sme da nema ništa za večeru! Puna kapa! Šta bi hteo više od suvih šljiva? Pola od toga odmah u kazan! Skuvajte i podelite. Majore, kad su u pitanju vojska i narod, narod odbijte od puške a nemojte od kazana. Svima pomalo. Da nekome ne pretekne, a nekome ne dotekne. Vodite računa!

- Halo, Vrhovna - govori Mišić.

- Hvala bogu da ste se javili, Živojine! - teško je disao Putnik u slušalicu. - Šta ima novo?

ČUDO OD JUNAŠTVA

RADOMIR Putnik, načelnik štaba Vrhovne komande:

"Ovom blistavom pobedom u Kolubarskoj bici uspešno je završen jedan veličanstveni period naših operacija protiv Austro-Ugarske."

Feldmaršal August fon Makenzen:

"Vi polazite na srpski front i na Srbiju, a Srbi su narod koji voli slboodu i koji se bori i žrtvuje do poslednjeg. Pazite da vam taj mali neprijatelj ne pomrači slavu i ne kompromituje

dosadašnje uspehe."

Robert Lansing, državni sekretar SAD:

"Kada se bude pisala istorija ovoga rata, najslavniji deo te istorije nosiće naziv: Srbija. Srpska vojska učinila je čudo od junaštva, a srpski narod pretrpeo nečuvene muke. Takvo požrtvovanje i istrajnost ne mogu proći nezapaženo - oni se moraju priznati i nagraditi."
(Nastavlja se)

Naredba Prvoj armiji

GOSPODINE vojvodo, odlučio sam da Prvu armiju izvučem ispod udara neprijatelja i da sa linije Golubac-Prostruga-Rajac-Suvobor, predem na položaje ispred Gornjeg Milanovca.

- Pobogu, Mišiću, šta vam pada na pamet? Kakvo povlačenje?

Hoću, gospodine vojvodo, da mi vojnici i starešine bar dva dana zastanu: da se uredе, odmore i dođu k sebi. Ne mogu da povučem naređenje! Već sam saopštio komandantima divizije! Stupio sam u vezu i sa komandantom Užičke vojske generalom Vukomanom Aračićem i utanačio obezbeđenje bokova, vezu i ispomoć.

- Mišiću, moram da vas podsetim na direktivu vrhovne komande, prema kojoj treba uporno da branite liniju koju napuštate.

- Gospodine vojvodo, nemoguće je dalje zadržavanje i opstanak na planinskoj vododelnici, a sa novih položaja ja ne nameravam da se branim, nego da napadam... Molim vas, izbijte iz glave svim komandantima povlačenje do Krgujevca. To ne dolazi u obzir.

- Mišiću, Druga armija je u kritičnom stanju. Ja sam Stepi, kao i tebi, odobrio povlačenje. Međutim, vladin delegat pri Štabu Vrhovne komande Tihomir Popović obaveštava me da je Nikola Pašić, nezadovoljan tim postupkom "saznao da postoje trvenja i neslaganja između Glavnog đeneralštaba i vojvode Stepanovića na štetu jedinstva i uspeha akcije" i o tome obavestio regenta Aleksandra, tražeći Stepino smenjivanje. Vlada ne namerava da se povuče iz Beograda.

- Gospodine Vojvodo! Predložite vi regentu i Pašiću neka se povuku iz Beograda. Onda će Poćorek omogućiti nama da što pre svršimo s njim.

- Kako to mislite, Mišiću?

- Videćete, vojvodo.

LjUT na Stepu, i nezadovoljan odlukom Živojina Mišića o povlačenju na položaje ispod Grnjeg Milanovca, prestolonaslednik Aleksandar, posle neprijatnog razgovora sa Stepom, pozvao je Mišića:

- Mišiću! Šta vam treba, i šta vi hoćete?

- Treba mi municija, visoćanstvo, i hoću uredno snabdevanje trupa. Hoću da poštujuete moja naređenja i da uvaćavate izveštaje sa fronta.

- Kako ste smeli da izdate komandu bez mog odobrenja i napustite vododelnicu Kolubare i Ljiga i da izbijete čak na Rudnik?!

- Gospodine prestolonasledniće, u jednoj državi samo su oficiri pozvani da komanduju, jer su za to školovani! Ostali - ne.

- Mišiću, ja sam za vas Vrhovna komanda, ako niste znali?! Šta rekoste za Vrhovnu komandu?! Vi to još i ponavljate! Nećuveno! Alo, Mišiću! Alo! Meni kaćete da nisam dorastao odgovornosti...

Zbog takvih i sličnih "nesporazuma" između Vrhovne komande i komandanta armija, a zahvaljujući umešnosti, taktičnosti i oćinskoj zaštitu koju je ispoljio vojvoda Radomir Putnik prema svojim potćinjenima, na sreću Srbije, srpskog naroda i Srpske vojske, nisu prihvaćeni predlozi Vrhovne komande u vezi sa smenjivanjem i ostavkama komandanta Prve i Druge armije Živojina Mišića i Stepe Stepanovića. Mišić se u naredna dva dana iskljućivo okrenuo

svojoj armiji. Osluškiavao je svaki odgovor na njegov predlog, svaku dopunu njegove namerne nedorečenosti i svaki pokret bez njegove komande, ocenjujući inicijativu potčinjenih. Već 1. decembra izdao je jedinicama Prve armije naređenje:

"Ovako teško i žalosno stanje kod neprijatelja valja sada iskoristiti, napadati ga svuda i na svakom mestu, nigde mu ne dati mira ni stanka, dokle ga god ne uništimo i isteramo iz naše zemlje".

SUTRADAN, u 20 časova izveštava vojvodu Radomira Putnika o tome da je izdao naređenje komandantima divizija da do 3. decembra u tri časa ujutro krenu u napad.

Kada su evropske prestonice očekivale vest o krahu Srbije i slomu srpske vojske, pa se nadale svečanom ulasku komandanta austrougarske Pete armije u Beograd, na čelu sa komandantom Liborijusom Frankom, počela je kolubarska ofanziva, jedna od najsjajnijih pobeda srpske vojske, čiji je inicijator, organizator i izvođač bio komandant Prve armije đeneral Živojin Mišić. Njegova izvanredna procena postupaka generala Počoreka saopštena je vojvodi Putniku: ako se napusti Beograd, Počorek će Petu armiju razvući prema severoistoku, premeštajući korpuse kako bi što pre ušao u Beograd. Time će, kad počne srpska ofanziva, austrougarsku Šestu armiju "početi preko mere da isteže ispred fronta Prve armije i Užičke vojske. Krećući u napad, Mišić je bodrio sve komandante, a posebno komandanta Užičke vojske generala Vukomana Aračića:

- Ne daj se, Vule, živ u ruke!

- Ni mrtav!

Na pitanje da li zna gde je pukovnik Svetislav Isaković, Aračić je odgovorio:

- Znam da je Sveta reaktiviran, ali gde se nalazi, ne znam?

Odmah nakon artiljerijske pripreme i napada koji je usledio oko 7 časova po centralnom delu fronta na položaje austrougarskog 16. korpusa, srpska vojska je zarobila trojicu oficira, 405 podoficira i vojnika, četiri brdske haubice, jedan mitraljez, hiljadu granata i veliku količinu drugog ratnog materijala. Ne dozvoljavajući da "zanesenost pređe u ometenost" Mišić je preporučio "veću opreznost u gonjenju neprijatelja".

"Od brzine prodiranja zavisi ceo uspeh ofanzive. Zato treba drsko prodirati, bez počinka, do krajnjih mogućnosti ljudske i konjske snage".

Švajcarski list "Žurnal de Ženes":

"Srpska vojska čini nemoguće, neverovatne stvari. Vojnici nisu svesni svoga junaštva i oni ne znaju koliko dnevno prostora pređu. To su čuda šta oni čine. Izgleda da oni borbu vode u hipnozi, u nekom letargičnom snu, idu napred kao somnabule pod neprestanom borbom, zaneseni, opijeni, idu iz dana u dan, kao oluja, kao mahniti po 30, 40 kilometara dnevno. Ova brzina gonjenja neprijatelja je samo za kinematografske filmove."

(NASTAVLJA SE)

Čestitam vam, vojvodo!

KOMANDANT Dunavske divizije prvog poziva pukovnik Milivoje Anđelković Kajafa energično je nastavio gonjenje izbeumljenog i rastrojenog neprijatelja i izbijajući na liniju Baćinac-Ruda, duboko se uklinuo u odstupni poredak austrougarskog 16. korpusa, gde je zapovedio da se o svemu izvesti đeneral Mišić.

Narednik Obrad gura puškom vojnika telefonistu, koji drži slušalice na ušima:

- Halo, telefonista! Daj mi vezu sa đeneralom Mišićem! Čuješ li, bre, redov?! Jesi li gluv?

Oću vezu sa đeneralom! Kako ne može?! Ajde, kaži još jedanput da sam blesav, pa ću te ovim kundakom posred tintare! Daj vezu kad zapovedam! Naređenje pukovnika Kajafe!

Halo, đenerale! Đenerale! Beži Švaba! Nego šta! Svi smo nagnuli za njim! Alo! E, vi telefonisti?! Čekajte samo da se ovaj belaj završi. Onda ću kod đenerala Mišića da tražim samo dva dana da budem u telefonskom odeljenju. Ne treba mi više! Da vas ja postrojim, pa zaviličim, pa poteram: Lezi! Diž` se! Kopaj! Zatrjavaj! Pa, da vam udarim sučku i uteram zort. Pa, kad te zuznem jednim, pa dočekam drugim dlanom, ima da se uvijaš oko sebe tri sata, i još da pevaš: "Rodila me majka propalicu, pa u vojsci nosim motalicu". Da zapamtite šta je vojska! Nanu li vam gulanfersku i lebac li vam džabalebaroški.

- Halo, kume? Halo! - razdragano je zvao pukovnik Svetislav Isaković, koji je zbog "preteranog i sumnjivog druženja sa Živojinom Mišićem", prevremeno penzionisan zajedno s njim.

- Isače, odakle se javljaš?! - obradova se Živojin.

- Od Kajafe! U Dunavskoj sam prvog poziva. Jutros sam se izljubio sa kumovima u Struganiku. A sad ne znam šta više gazim sa Kajafom: Kolubaru ili Švabe!

U TOKU uspešnog gonjenja neprijatelja 5. decembra, u popodnevnim časovima, đeneral Živojin Mišić naređuje telefonisti da uspostavi vezu sa Vrhovnom komandom:

- Halo, gospodine Vojvodo! Probijanjem centra neprijateljskog fronta postignut je stratejski uspeh. Potisnut sa glavne stratejske grede, neprijatelj je izgubio moćan oslonac svoga rada, a njegove trupe u dolini Kolubare i Zapadne Morave - razdvojene prostranim terenom i našim snagama, ostale su bez neposredne veze i uzajamnog potpomaganja.

Čestitam vam, vojvodo! - bio je kratak vojvoda Putnik, dajući do znanja Živojinu Mišiću da je zbog briljantno izvedene kolubarske operacije već unapređen u čin vojvode.

Mišić spusti slušalicu, kiselu se osmehnu: "E, moj Radomire", ustade od stola, natuče šapku i ogrnu šinjel. Odbi da uzjaše konja. Želeo je da udahne svež vazduh, protegne kolena, izduži noge i neposredno uspostavi kontakt s komandantima bataljona, da porazgovara s komandirima četa i vodova, rukuje se s narednicima, kaplarima i da čestita običnim vojnicima. U stopu ga prate načelnik Štaba pukovnik Stevan Hadžić, ađutant, kapetan Slvoljub Marković, pisar u Štabu, profesor Mile Pavlović Krpa i posilni vojnik Čedomir Popović. Ispred njega Rudnik, Suvobor, Rajac, Baćinac, Prostruga... Krkljaju i ključaju. Vri i gori Prva armija, ali ne sagoreva u naletima, koliko gasne austrougarska soldateska, potpuno rastrojena u povlačenju. Zagleda se u snop magle koja se razvlači dolinom. Veliki gubici Srpske vojske u odbrani nisu više dopuštali da se ostane na položajima na početnom ratnom rasporedu. Neprijatelju se nisu smela okrenuti leđa. Moralo se polako uzmicati do sledećeg zaklona i narednog položaja.

"MORAO sam da izvučem vojsku ispred odučujućeg udarca Poćoreka, čija je želja bila da mi smrvi Prvu armiju. Sada sam morao u napad. Da preotmem stratejsku inicijativu, da povratim oficirima poverenje u njihovo znanje i sposobnost, narednicima u njihovu upornost i rešenost da istraju do kraja, vojnicima u njihovu snagu i uverenost da mogu uvek pobediti okupatora u svojoj zemlji... Dve uzastopne noći neprestance se smenjuju kiša i susnežica."

Iz razmišljanja ga trže međusobno nadglašavanje i nadvikivanje zajapurene i razjarene gomile ljudi ispred komande mesta. Osvetnički sikću žene, razgoropađene na sreskog pisara Mihajla, sakatog u levu ruku, što ih odbija i tera kući, ne saopštavajući im nikakve podatke o sinovima i muževima na frontu, za koje, posle prelaska u napad, verovatno više ni sam ne zna da li su živi. Kaže promuklo:

- O vojsci se svašta ne iznosi na pasja preskakala! Idite kući! Gledajte to malo dece i stoke što je preostalo! Jesi li ti, storkeljo, služio vojsku? Jesi, u baba Julinom puku kad ne znaš šta je vojna tajna! To što ti pitaš i Švaba oće da zna! Baš to! Gde će vojska da zanoći?! I kojim će sutra pravcem da udari! A, vi žene, pravac kući. Odbij od opštine! Odbij od vlasti! Kući, kad govorim!

Živojin Mišić prolazi pored nezadovoljne svetine, koja ga prepoznaje i okreće se prema njemu. Od psovki, pretnji i zagrcnutih reči ne raznaže jasno šta hoće, ali im sluti poruke i

namere. Oseti da ga neko iz mase naglo cimnu za vlažan rukav šinjela. Čuje iza sebe neko gušanje, pa blago prekori ađutanta Markovića što grubo odbija seljake od njega. - Neka - pomisli. - Neka me ispljuju! Neka me i motkama naruže! Za sve što se u ratu desi nema većeg krivca od oficira. Za političare niko ne pita i ne haje. Oni u Srbiji i pred srpskim seljakom postoje samo zbog četiri razloga: da laju pred izbore, da ga globe porezom, da ga teraju u apsu i da ga gurnu u rat. A, oficir je sve! I sve mora da bude! I u radosti i u žalosti, i u miru i u ratu, i na svadbi i na daći. Sve, i na svakom mestu! Ovi što viču i zapenušano prete zbog ovolike pogibije u ratu (zaista ne pamti Srbija ovoliku izgebeniju), što nasrću na njega da ga smožde i zgrome - bezopasni su. Oni što očima ujedaju za srce i pogledima hvataju za gušu i bezobzirno stežu okovratnik, dave ga do bola.

NEODOLJIVO JUNAŠTVO

LOJD Džordž, predsednik britanske vlade:

"Srbi, koje je predvodio jedan od najtalentovanijih generala ovog rata, vojvoda Mišić, izveli su proboj fronta sa neodoljivim junašvom. Napad Srba na neprijatelja predstavlja jedan od najsajnijih podviga ovog rata."

Andri Barbi, za zločine austrougarske vojske u Srbiji 1914. godine:

"Ja drhtim pri pomisli na svu tu zločinačku gnusobu, koju ćemo morati da konstatujemo kada definitivno bude odagnata ta vojska iz Srbije koja se smatra civilizovanom."

(Nastavlja se)

Alal vera, Živojine!

ZANEMELI starci, suzom iz oka razdiru mozak Živojinu Mišiću, pa ima osećaj da mu se glava širi do pucanja šapke, a grudi nadimaju do otpadanja dugmadi sa bluze. Kao sićušna baka, sa upalim očima, što bespomoćno krši prste kao suve čvornovate grančice, tako je plakala njegova majka kada ga je prvi put posle dolaska na raspust, ponovo pratila u Kragujevac, u školu: prva suza - želja i opomena; druga - molba i nada; treća - oproštaj i blagoslov.

Larma se pojačava: "Zna li ova vlast da smo zbog rata ogoleli i obosili svi, i narod i vojska! Gde su sinovi ministara i političara?! Gde su deca seoskih kulaka i gradskih trgovaca i drugih lopova i probisveta?! Ti treba da znaš! Ti! Morao si da ih vidiš bar u stroju ako ne u rovu! Meni brat i sinovac ostadoše na Mačkovom kamenu. Oba sina su mi u Drinskoj! To je tvoja Armija! Ti sve treba da znaš! Niko drugi! Dva dana parče leba nisam stavio u usta! Ne sećam se kad sam zagrebao kašikom po tanjiru! Pre će nas ubiti glad i bolest nego Švaba! Kome treba obogaljena Srbija?! Šta će biti sa ovolikim invalidima?! Ko će to da izdržava i odakle?! Kobajagi Pašić i njegovi sazeznici! Pašić, bes ga skolela! Sve muško odvede iz kuće, sve odnese iz njive i sve otera iz štale..."

Jedan krupan čovek, neobrijanog lica, vitla ogromnim štapom iznad glava ostalih. Vidi, ustremio se na njega. Krupnim koracima i grubim pokretima razmiče gomilu. Sluti da će mu raspolutiti glavu. Da li je to zaslužio? Pa nema rata, ljudi, u kome se ne gine. Ne da pukovniku Hadžiću i ostalima iz pratnje da se mešaju. Samo još to fali na ovu nesreću, tugu i ratnu pometenost onih koji nisu ni za front ni za pozadinu. Pozajmljuju se i uzimaju na veresiju crninu za sebe i barjake na kućama. Samo toj sirotinji, nemaštini i mucijedino nedostaje šamar - od svog vojnika. Njima je rat dodelio najtežu ulogu: da ispraćaju žive, a dočekuju mrtve...

Iznad sebe vidi uzdignutu ruku.

"Ako misli da sam krivac za srpsku nesreću, neka raspali štapom. Neka zadovolji svoju neobaveštenost po mojim leđima; neka utoli mržnju po meni; neka me zalije gorčinom svog srca i jadom svoje duše kroz viku i psovku; neka iskali bes tu preda mnom." Susretoše im se pogledi. Zakrvavljene oči starca od nespavanja kao da će da ga potope i odvuku u svoju

mutnu i smušenu dubinu. Štap fijuknu. Oseti stezanje desne ruke: "Alal, vera, Živojine! Tako se tera dušmanin i naterava vojnik na njega! Tako se brani otadžbina. Švaba bacio sa sebe i pušku i ranac. Uhvatio tutanj, ne može ga kuršum stići. Oću da ti čestitam, đenerale. Ne zameri. Ja sam Milovan Petrović iz sela Petke kod Lazarevca, trećepozivac - komordžija kod tvog sina Radovana. Nemam ništa čime bih te darivao. Uzmi ovu jabuku.. Uzmi, rode. Ne brini za mene. Snaći ću se!" Potom se nakloni i bogobojažljivo ispusti Živojinovu ruku iz svojih šaka:

"Oprosti, đenerale, i srećno! Živ bio! Nikad se dušmanin u Srbiji nije ovajdio, ni izdajnik proslavio. Bog ti dao zdravlja, đenerale. Pozdraviću Radovana od oca. Zbogom!"

"Čestitam ja tebi, Milovane! Ovo je tvoja i tvojih drugova pobeda. Moja, najmanje."

Masa poče da se razdvaja ispred zamahnutog štapa, kroz čiji fijuk, gegajući se s noge na nogu, trećepozivac odgudi:

"Zabušanti, prevaranti,
špekulanti, liferanti,
trgovčići, lopovčići,
sreske čate i zamlate...

Kad se vratim ja iz rata.

Svima ću vam biti tata.

oca vam strašljivog i plašljivog!"

Svi umukoše pred štapom i "ludakom". Neki se prekrstiše.

- Zar i ovakvih ima u vojsci?! Sa štapom! - zaurla čovek u kaputu i s povećim koferom u ruci.

- Pa, šta će kad nema za svakog puška.

- Kakva puška, budalo?! Još mu samo to fali! I štap mu treba uzeti!

Posle svega, Mišić ne odlazi na paradu u Beograd, već će slavlje svoga uspeha i sjaja svojih bitaka prepustiti drugima. On odlazi u rodno selo Struganik, gde ga među rodbinom čeka Lujza sa sinovima, njegovim vojnicima iz prvog ešalona - Radovanom i Aleksandrom i malim Vojislavom, koji je s tatinom kapom na glavi voleo da "naređuje" ukućanima. Od svih ga je najviše slušala i mnogo volela sestrice Anđelija.

Gledajući Živojina Mišića kako zahvaljuje snaji koja mu prinosi pečene jabuke, stric ga upita:

- Živojine, zar ti nećeš u Beograd. Red bi bio da te vidi kralj.

- Čiča - odgovori on - nema mene šta da gleda. Mlad nisam, lep nisam, a to šta ko ima u glavi ne vidi se. To što se ne vidi, to se i ne gleda, a ono što se ne gleda, za to se i ne pita.

- Pričaju, Živojine, čak i prosti redovi da si nešto skresao kralju u brk.

- Ne može se, čiča, istovremeno biti dobar i narodu i vladaru. A ja sam stao uz narod.

- Je l' da mu prkosiš, Živojine?

- Jeste! Da mu kažem da narod bira kralja, a ne kralj narod - odgovori Mišić i izađe sa Lujzom u hladno decembarsko predvečerje, koje je mirisalo na barut i rovovsku zemlju.

Uveče, uz veliko poštovanje, najstariji stric ga je, iz šetnje sa Lujzom, dočekao pred kućom:

- Vas dvoje mi ličite na dva goluba, koji, voleći se, nikada ne ostare.

Lujza se nasmeši, izvuče svoju ruku iz muževe, i uđe u kuću.

- Živojine! - nastavi stric - mi pobedismo veliku silu. A to, sinovče, ne sluti na dobro. Greh velikog ispašta mali.

- Nije sila onaj ko mrzi - reče Mišić - mržnja dolazi od nemoći...

FANATIČNA MRŽNJA

GENERAL Litgedorf, komandant 9. koprusa Austrougarske vojske:

"Rat nas vodi u neprijateljsku zemlju, koja je naseljena stanovništvom ispunjenim prema nama fanatičnom mržnjom. Prema takvom stanovništvu svaka humanost i blagost je nedopustiva. Naređujem da se za sve vreme ratnih operacija prema svakome - starcima, ženama i deci postupa sa najvećom strogošću. Ne trpim da se neuniformisani ljudi neprijateljske zemlje, bilo da se nađu u grupama ili pojedinačno zarobljavaju, već se moraju

bezuslovno poubijati. Nijedno zvono na crkvama ne sme zvoniti! Služba božja dozvoljavaće se samo na otvorenom prostoru ispred crkve, ali nikako i propoved! Za vreme službe u blizini crkve nalaziće se odeljenje spremno za paljbu!
(Nastavlja se)

Nema kapitulacije!

SRBIJA još nije stigla da prebroji leševe koje je pokosio rat i odnele bolesti, a već je zagazila u 1915. godinu, najtežu ratnu godinu za srpsku vojsku i Srbiju, ostavljenu samu, bez saveznika, na vetrometini mučnog vremena i krvave istorije. Srbija, koja se crnela od crnih marama, nije više imala šta da izvadi iz nagorele i pocepane torbe, da pruži onom pretekлом nesrećniku, iz jučerašnjeg rata, koji danas odlazi u novi rat protiv neprijatelja koje je mržnja prema Srbiji ujedinila i gurnula sa svih strana.

Iz praznih štala izlazili su presamićeni seljaci i goloruki hvatali topove i teglili ih na položaje, ostavljajući opanke u blatu, i bosonogi nastavljali dalje. Srpske majke više su plakale nad sopstvenom sudbinom nego nad opštom nesrećom, najviše što nisu imale ni poslednju jabuku da stave u poderanu prtenu torbu, koja je najčešće landarala prazna preko ramena srpskog vojnika.

Nemci, Austrijanci, Mađari i Bugari, sa svojim uhranjenim vojnicima i konjima, opkolili su Srbiju sa svih strana. S mržnjom i osvetom, sa isukanim noževima i pobesnelim psima, počeli su krvavi pir nad srpskim narodom.

A u svetu nigde nikog da pruži ruku pomoći i kaže reči utehe i nade!

Jedino Mišić pruža otpor sa Prvom armijom i zadobija dovoljno uspeha, koliko da omogući drugima što bezbednije odstupanje. Samo je on, za čudo i divljenje, u najtežim časovima, kad su svi drhtali i strepeli, umeo da sačuva ledenu mirnoću, razboritost i spokojstvo.

- Ne sme se kapitulirati! - viknuo je Mišić. - Dokle god postoji vladalac, vlada i vojska, pa ma kolika njena jačina bila, država nije izgubila svoje biće i s njom svet mora da računa kao sa realnom činjenicom.

Na reči prestolonaslednika Aleksandra o skorom pristizanju savezničke pomoći iz Petrograda i Pariza, Mišić je odgovorio:

- Rusija je u haotičnom stanju korupcije i nespremna; vrlo je daleko da bi za pet nedelja, a kamoli za pet dana mogla da dobaci svoju pomoć.

- Računamo i na Engleze - rekao je prestolonaslednik.

- U toj matematici računajte samo na minus - odvrati Mišić, dok su ostali ćutali.

- I Francuzi su obećali pomoć - okrete se Aleksandar Mišiću.

- Od obećanja do ostvarenja toliko je dugačak put da mnogi ostanu zauvek na njemu, ne dočekavši obećano.

- Francuzi su jak oslonac, Mišiću!

- Osetili smo to na svojim plećima, visočanstvo! - reče Mišić i povisi ton - Savezništvo u srpskim ratovima ne postoji!

To je obmana koju srpski vojnici plaćaju najskuplje, i zabluda kojoj su iskreno pevali. To je srpska širokogrudost koja nas je uvek dovodila u teskobu, i kratko pamćenje zla, koje se, zbog brzog zaborava, uvek ponavljalo. To je srpska navika na štetu, koja je podmirivala tuđu rečenicu. Upamtite! Zahvaljujući "saveznicima" Srbi su u svim ratovima bili više patnici nego ratnici, više nesrećnici nego borci, više poniženi nego naoružani i više osramoćeni nego priznati!

Prestolonaslednik Aleksandar i Nikola Pašić gledali su Mišića izbezumljeno, ukočeno i razrogačenih očiju. Prestolonaslednik nije hteo da otrpi:

- Upamtite Mišiću! Dolazi vreme kada će se ceniti samo ljudi bez jezika i psi bez lajanja.
- Daj bože - odgovori Mišić - da Vi to dočekate, a ne daj bože da ja razgovaram sa mutavima i lajem umesto psa.

Zora je zorila poslednje krajičke tame koji su izbelivali plavetnilo novoga jutra. Odmor koji je dao prestolonaslednik niko nije iskoristio da bi legao i zaspao. Odluka o povlačenju, kao oštra britva, sve ih je porezala, učinivši im glasove nesigurnim, drhtavim i isprekidanim. Svi sede za stolom, zaokupljeni jednom mišlju sa dva pitanja: Kuda? Kako? U vratima, vidno bunovan, pojavio se prestolonaslednik. Tek na drugu Pašićevu ponudu da sedne, spustio se na ponuđeno mesto. Neispavan, podnaduo, sa modrim kolotovima oko očiju, velikom talasastom borom po sredini čela i izrazito zakrvavljenim levim okom, više liči na očajnika koji se propio i nesrećnika koga su svi ostavili i zaboravili. Ovako kao on izgledaju brodolomnici spaseni u poslednji čas pred potonuće. Kockari koji svesno zalažu poslednji imetak imaju više nade u očim i više želje u srcu od njega. Spuštene veđe više odaju paćenika nego ratnika.

Iskosa gleda Pašićeve ruke, koje nečujno, između palca i kažiprsta, vrte olovku, čas na jednu, čas na drugu stranu, i ritmički bockaju slova na papiru. Ostali gledaju ispred sebe.

- Koliko sam obavešten, koliko vidim i čujem, nedovoljno je da objasnim tragediju u kojoj smo se našli - kao da se sašaptava sa nekim - procedi prestolonaslednik.

Vetrušina tresnu ogolelim granama po prozoru i gomilice snega, verući se jedna preko druge, rasuše se po donjem delu okna.

- Pa, gospodine Pašiću - povišenim tonom nastavi prestolonaslednik - izvolite. Ko je kriv što smo dovedeni u tesan klanac? Vi, Vlada, ministri, vojska, saveznici, neprijatelj... Možda ja! Ili svi pomalo. Pa hajde da to "svačije pomalo" izvagamo dok ne svane.

Vetar ponovo ošinu preko prozora, pa plamsaji sveća zatitraše skoro do nestajanja.

MIŠIĆ - HEROJ

DOKTOR Arčibald Rajs, profesor Lozanskog univerziteta:

"Valjevo je bio glavni stan srpske vojske. Veliki šef vojvoda Putnik bio je nevidljiv... Jedan drugi čovek, isto tako u generalštabu, učinio je na mene takođe, i to u prvom susretu, dubok utisak. To je bio general Živojin Mišić. Instinktivno imao sam utisak da imam pred sobom nekog najprvoklasnijeg. Nisam se prevario, jer je Mišić postao heroj od Kolubare. On ima spoljašnjost lepih seljaka iz oblasti odakle je rodom. On je seljačko dete i opravdano se time ponosi. Pravi srpski tip: odlučno srce, čovek visoke inteligencije i neukrotive energije."

Albin Kučbah, nemački tajni agent u Srbiji, u službenoj belešci:

"Mišić važi za sposobnu, najfiniju glavu. Vojno veoma visoko obrazovan predstavlja dušu najvišeg srpskog komandovanja. Sigurno je najsposobniji srpski oficir i srpski vođa."

(Nastavlja se)

Pucaju linije fronta

VISOČANSTVO, saveznici su, ovaj, obećali da će da nas prihvate na Jadranskom moru. Po kazivanju Francuza, lađe uveliko plove.

- Kažu li, bar, kad će doploviti?!
- Rusi, zasada, samo to podržavaju.
- Šta podržavaju, Pašiću! Srpsku nesreću!
- Englezi ćute.
- Kurvaju se, po običaju!
- Italijani, kako vele, guraju za našu stvar.
- Svud se oni guraju osim u prve borbene redove.
- Grci su spremni da nas prihvate, oberučke.

- Hvala im.

Vetar se zagrcnuo u ogolelim granama. Plamičak sveće utrnu, zatitra i kao biserna plavozelenkasta kap skliznu niz crnu nit u žuto jezerce voska, odakle se ponovo mirno izdiže kao požuteli jasenov list i razli žućkastu svetlost po raširenoj mapi nad kojom se klata brada vojvode Radomira Putnika.

- Sve linije odbrane su izlomljene. Front je skršen. Armije, uz neophodna bočna osiguranja, prethodnice i zaštitnice, nastavljaju povlačenje. Neprijatelj nastupa na svim pravcima. Neću, visočanstvo, da govorim o nestašici municije, hrane, odeće i obuće, to Vam je poznato - zagrcnu se suvim, dubokim kašljem. Kratko udahnu kroz nos i, povijajući donju usnu preko zuba, izdahnu vazduh iz pluća, usmerivši ga niz bradu, preda se.

- Komandant Prve - jetko, kroz glasan cvokot zuba, sa stisnutim i malo iskrivljenim usnama u desnu stranu, prosikta prestolonaslednik, žmirkavo odmeravajući figuru vojvode Živojina Mišića, koji mu uzvraćenim pogledom prikriva zenice i ispravlja usta.

Pašić se glasno nakašlja i primiče stolicu bliže stolu.

Vojvoda Putnik se ispravi, zavalu u naslon stolice i prekrsti ruke na grudima.

Stepa blago spusti ruke na mapu. Pod jagodicama prstiju leve šake vijuga mu Drina.

Šturm skide naočare, nalakti se i zagleda pravo u Mišića.

- Predlažem, visočanstvo, da stanemo. Ako ništa drugo, a ono bar da se odmorimo. Mnogo trčimo. Utrkujemo se u bežaniji sa zaludnim babama, dokonom decom i besposlenim sreskim čatama. U štapske oficire uvukle se nedisciplina i neodgovornost! Komandanti pali u brigu! Mlađi oficiri se povukli u sebe! Narednici ne psuju! Kaplari se zapustili! Vojnik se oseća zanemareno i besposleno! Prepušten je zlim mislima raznoraznih badavadžija i crnim slutnjama lažnih proroka i drugih izdajnika! Predlažem da se stane, da nam svane!

- Mišiću, ne zanimaju me takva zapažanja, već strategija komandanta armije. Prve armije, Mišiću.

- Na osnovu stanja trupa i situacije na zemljištu, mišljenja sam, visočanstvo, da pređemo na gerilski način ratovanja i napustimo kordonski raspored trupa. Odbiti svaku pomisao na saradnju sa okupatorom u smislu poslušnosti i potčinjavanja. Formirati udarne jedinice bataljonskog ranga. Jurišne grupe formirati od četa i vodova. Neprijatelja grupno i pojedinačno napadati na svakaom koraku. Ne dati mu da stane, da predahne, oči da sklopi... Prvo mu udariti na komoru. Odvojiti ga od municije i kazana. Noću vršiti prepade i upade u njegov raspored. Zarobljavati kurire i ordonanse. Oficire i podoficire posebno. Naročito danju, preduzimati atentate na komande i štabove. Učiniti ga nesigurnim na svakom koraku i nespokojnim u svakom vremenu. Vojsku, u manjim grupama držati u selima i zaseocima; organizovati seoske straže i patrole; u šumama kopati zemunice; isturati izvidnice po brdima, osmatračice na većim uzvišenjima, zasede na raskrscima, u klancima, tesnacima, klisurama na ovaj način preći u protivofanzivu svim snagama...

- Mišić hoće da rasturi armiju! Eto, to hoće! - zaprepašćeno se zagleda prestolonaslednik u vojvodu Putnika. - Čujete li?! Da pređe u hajdučiju! Da pretvori ratište u razbojište! Da organizuje atentate po Srbiji! Malo mu je bio jedan u Bosni! Takvu strategiju, Mišiću, razmatrajte sa pukovnikom Apisom i majorom Vojom Tankosićem!

- Vaše visočanstvo - ustade Mišić - nije srpski trpeti i ćutati, nije ljudski ne pobuniti se protiv zločina, nije čovečno tegliti i poslušno skapavati u jarmu tuđina, božanski je kleknuti, ali je đavolski ne uspraviti se!

- Je l' to nepoštenje u ratu gde se ne zna šta je front, a šta komora; šta je bolnica, a šta konjica, naučiste iz nemačkog ratovodstva?!

- Visočanstvo...

- Čekaj, čekaj! Reč ima vojvoda Putnik!

Mišić sede.

- Gospodo, Živojinov predlog i planove koje on s tim u vezi ima u glavi, a verovatno negde i skicirane, ne treba odbaciti, jer zavređuju veliku pažnju. U istoriji ratovodstva, a to Mišić najbolje zna, ovakav način ratovanja nije nepoznat. Još je Suvorov, a o Napoleonu da i ne govorimo, pregrupisavao snage i prilagođavao trupe vremenu i zemljištu, birajući najslabije tačke u neprijateljevom rasporedu. On je prvi u Španiji iskusio kakve sve mogućnosti ima gerila koja ga je porazila. Ako se po tom osnovu ovlašćenja spuštaju na niže nivoe i daje potpuna samostalnost nižim komandantima i komandirima za izbor mesta i vremena delimičnog ili potpunog udara po neprijatelju, to ne znači njihovo raspuštanje i raspojasavanje.

- Pa, gospodine Putniče, dajte onda takvu naredbu! Šta čekate!

- Visočanstvo, za takvu naredbu mnogo toga treba da se pripremi i rastumači ljudima. Taj Mišićev prvobitni predlog od prošle nedelje ste odbili pa nije ni razmatran. Sad mislim da je kasno menjati Vašu odluku o povlačenju.

GDE JE PROTIVUDAR?

FELDMARŠAL Poćorek, u toku Kolubarske bitke:

"Neverovatno! Štab spustio glavu! Nezamislivo je da jedan ozbiljan rat traje bez ikakvih reaktivnih protivudara. Moraću sa krajnjim naporom da vas dovedem svesti! Generale Kraus! Od težine i snage koju bude ispoljio vaš kombinovani korpus zavisi odluka u borbi 5. i 6. armije prema Mladenovcu i Arandjelovcu..."

(Nastavlja se)

Pašić protiv gerile

UZDAH prestolonaslednika podsećao je na huk planinskog potoka s proleća.

- Ovaj, to je taktika ruskih revolucionara: udri gde stigneš, koga stigneš i čim stigneš! To nije strategija srpskog oficira - Pašićeva brada, kao zadnje nožice mladog jareta, šepuri se nad mapom Srbije. - Mi treba drugačije da gledamo na situaciju...

- Ajde, ajde, Stepom! Vidim da si nestrpljiv.

- Naprotiv, visočanstvo. Više slušam nego što govorim. U stanju smo borbe za goli život bez hleba, odeće, obuće... Na ciči zimi. Treba li nam drugi neprijatelj? Čemu ratovodstvo kad bolest izbací iz stroja za jedan dan više nego neprijatelj za ceo mesec!....

- Mislio sam da ste u toku Mišićevog predloga.

- Visočanstvo, kad je vojnik sit i obuven, komandant s pravom može da ima stotinu ideja za njega, a kad je gladan i bos, onda komandant ne sme da ima drugih ideja osim jedne...

- Čuli ste, Mišiću! - zakrvavljene oči prestolonaslednikove izadoše iz okvira naočara i ispuniše sobu.

- I razumeo, visočanstvo. Slažem se sa Stepom, ali danas, kad se umire više od gladi nego od metka, ta jedna-jedina ideja je politička, a ne vojnička. Nju treba da rešavaju Vlada i ministri. Neka predsednik Vlade odgovori šta je učinjeno ma i po jednoj pretpostavki koju im je Đeneralštab uputio o snabdevanju trupa.

- Slušajte, Mišiću! Vaša sklonost da predlažete neostvarivo i optužujete neosnovano odavno mi je dobro poznata! Svaka moja naredba u ratu je s vaše strane prepravljena!

- Visočanstvo! - Mišić ponovo ustade. - Svaki predlog sam ostvario i svaku optužbu dokazao. Vaša naređenja u ratu nisam ispravljao! Činio sam ih samo razumljivijim, razumnijim i izvodljivijim! Ne mogu da shvatim, visočanstvo, da tako površno dajete mišljenje o stvarima

koje imaju državni interes. Čemu tolika prazna retorika, neosnovana sumnja i suvišan prezir prema jednom ozbiljnom predlogu, čiju suštinu ne želite da shvatite, i posledice nećete da prihvatite.

- Menjaj odluku! - neočekivano glasno viknu prestolonaslednik na vojvodu Putnika. - Vrhovna komanda se neće povlačiti pod zaštitom Prve armije!

Sobu ispuni zagrobna tišina. Ruže mraza odslikavale su se na prozorima. Sve se napelo do pucanja. Vrata tresnuše za prestolonaslednikom i bat njegovih čizama odzvanjaše sve dalje i muklije do potpunog zatiranja. Vetar odvali sleđenu granu koja ciknu uz prozor. Mišić urakljio glavu u šake, s pogledom uprtim u vrata koja su tresnula: "Ima ljudi koji u rasulu vide svoju snagu i moć, a u beznađu drugih sopstveni značaj i cenu. Sitne, podle, prodane i ljigave duše su državni interes svele samo na lični interes od države..."

Pašić, sa poluzatvorenim očima u pravcu vojvode Putnika, bradom oslonjen na skočanjene prste na štabu, oblizuje usne: "Putnik nije samo ostario, ovaj, nego je i bolestan. Ozbiljno bolestan. Podržava Mišića: da se armije rasture, da se vojska raspusti, da se ne zna ko je koga i zašto ubio i unesrećio, da se vratimo u vreme još od Karađorđa. Tako je samo onda bilo. Hajduci, odmetnici, jataci. Nikoga da stigneš, a kamoli da uhvatiš. Pozdravi se sa porezom, najamnikom, kulukom. Niko nikog ne zarezuje ni ovoliko. Svaka seoska budala i pijandura će zbog te Mišićeve "gerilske" ideje da traži pušku, nož, konja... Nekima će to da bude jedini način da se dokažu i pokažu... Gerila? Otkud mu taj naziv za bezakonje i hajdučiju. Takvi će vrlo brzo iz šumetina da se uvuku u sela. Uzeće vlast u svoje ruke i počće da prete, kidišu i nasrću čak i na varoši... Da i tamo vladaju. Drugi nam rat ne treba. Gora nesreća ne bi mogla da nas zadesi..."

Putnika oterati na lečenje. Odmah!

Mišića razvlastiti. Što pre!

Pašić otvori oči i na sebi uhvati pogled vojvode Živojina Mišića:

- Kome, gospodine predsedniče, ostavljate narod? Neko mora da ostane u zemlji! Bar neki ministar, da ima narod kome da se zakune, kome da veruje i da se požali; da ima pred kim da klekne i da se uspravi! Ne mogu svi iz zemlje! Skršite topove, kare, municiju... I sad mirne savesti idete da čekate lađu!

- Čakaću i vas, Mišiću, kad se iskrcate sa lađe. - Pašić zatvori vrata za sobom i sporo odvuče korake u tišinu.

Pri izlasku iz Valjeva Mišić zastade još jedanput na Krušiku, u želji da ponese lepotu rodnog zavičaja u "nedođiju i bestragiju", gde se zaputio na čelu Prve armije. Povlačenje teče sporo, neorganizovano, skoro do rasula. Njegova armija ima najtežu ulogu: obezbediti to stropoštanje u ambis i survavanje u nepoznato. Još održava vezu sa komandantima armija.

Vrhovna komanda ne želi da odgovara ne njegove pozive, a nijednom ga još nisu nazvali.

Stepa mu prenosi ono što oni saopštavaju kao direktivu. Sluti da je prethodni sastanak

Vrhovne komande i poslednji u tom sastavu. Žao mu je vojvode Putnika. Toliko je bolestan da je to očigledno njihov rastanak zauvek. Ne veruje da će se da se vrati. Ako bude o tome, kojim slučajem, sam prestolonaslednik odlučivao, ko zna da li će ga i mrtvog više vratiti iz Pariza u Beograd. Pošto su izašli napolje sa sastanka Vrhovne komande, pitao ga je: "Kuda ćemo, vojvodo?" Prvi put mu je ugledao suzu na usahlom licu:

"Moje se zna", zajecao je i udario dvaput čizmom o zemlju - "dole, samo dva metra duboko, a toliko, toliko daleko, da se više nikada nećemo videti, moj Živojine. Ostavljam ti Srbiju! I tebe Srbiji! (nikada mu do tada ništa na taj način nije rekao). Zbogom! Zbogom i oprosti sedoj glavi na svemu!"

Tada ga je prvi put zagrlio svestan da se dva druga, saborca, sapatnika, saradnika i sabesednika koji su sve što imaju zaveštali Srbiji, rastaju zauvek. Pašić je tu scenu počeo da mu nabija na nos: "Prestolonaslednik nije mnogo obradovan tvojom i Putnikovom bliskoću." Pukovnik Hadžić mu javlja da se delovi Dunavske već probijaju ka Raškoj. Užička vojska

vodi neprestane borbe obezbeđujući odstupnicu i traži pojačanje.

Džon Rid, dopisnik njujorškog magazina "Metropoliten"

TIFUS U VOJSCI

"SREDINA fronta koju je smoždio general Mišić s prvom armijom razbijena je, i u panici pobjegla preko polja, napuštajući komoru, municiju i topove i ostavljajući za sobom hiljade mrtvih i ranjenih, a bolnice prepune ljudi u bunilu od tifusa. Na taj način tifus, koji se pojavio negde gore u ravnicama Mađarske, ušao je u Srbiju zajedno sa austrougarskom vojskom."
(Nastavlja se)

Ispit pred Srbijom

SNEG navejava i zatrpara. Prvu armiju. Ibarsku klisuru napušta i poslednji komordžija. Na Kosovu se slivaju i utapaju jedni u druge pokidani delovi divizija i pukova.

U četiri navrata Mišić je na Kosmetu pokušavao da ubedi Đeneralštab da, oslanjajući se na pogodne položaje, pruži odlučni otpor neprijatelju.

"Borimo se za otadžbinu bez garancije. Garancija su svi mučenici koji brane kuće. Politički je, vojnički i nacionalni razlog da branimo svaku stopu, a mi se povlačimo od Save i Dunava bez bitke... Ove planine se isprečile kao da bi same htele reći: "Dosta! Stanite!" Zašto da se ne okušamo?"

Ne tražimo pobjedu, nego da stanemo, a tad će i neprijatelj da stane. Dajmo dokaza da smo iskrvavljeni do srca kad sahranjujemo otadžbinu. Najzad, neka ova borba bude poslednji plotun junaku kojeg u grob polažemo".

A onda se ponaosob obratio komandantima armija:

"Stepo, nije vojska ono što je obučeno kao vojska, no ono što živi, bje se i mre kao vojska! Šturme! U borbi zrno ubija telo vojnika, a poraz duh vojske. Ne treba se plašiti zrna, već poraza!"

Uz njega je, u početku, stao samo Stepa Stepanović, koji ga je podržavao, a ubeđivao ostale komandante da poslušaju Mišića i da će sigurno otuda moći da pređu u protivofanzivu, ubeđujući ih da je bolje "svi oni da se, pre nego što unište oružje, i pre nego što svojim rukama zadave Srbiju, podave u Jadranskom moru".

Konačno, u Peći 17. novembra 1915. godine, na predlog vojvode Živojina Mišića, vojvoda Stepa Stepanović zakazuje sednicu Veća komandanata. Promrzli vojnici, gladni i bolesni, prolazili su pored kuće u čijoj sobi su sedeli komandant Prve armije vojvoda Živojin Mišić, komandant Druge armije vojvoda Stepa Stepanović, komandant Treće armije đeneral Pavle Jurišić Šturm, komandant odbrane Beograda đeneral Mihajlo Živković, artiljerijski pukovnik Čedomir Marković, i komandanti divizija: đeneralštabni pukovnik Božidar Terzić, pešadijski pukovnik Ljubomir Mirijić, artiljerijski pukovnik Mirko Milosavljević i đeneralštabni pukovnik Miloš Anjić. Sednicu je otvorio vojvoda Stepa Stepanović, a zatim dao reč vojvodi Živojinu Mišiću:

- Gospodo! Danas je prošlo deset dana otkako mi i naša vojska ne znamo gde su ni Vlada, ni kralj Srbije, ni Vrhovna komanda, niti mi imamo vezu sa ovom našom vrhovnom upravom, niti ona sa nama. Ona ne zna uopšte ništa o nama i o vojsci. Mi ne možemo više da ostanemo u stanju u kome će svaki od nas da radi na svoju ruku. Potrebno je da najstariji među nama primi komandu nad celom vojskom, a to je vojvoda Stepa Stepanović. Prema pismenom izveštaju komandanta pešadijskog puka trećeg poziva, neprijatelj nas više ne goni, zato

predlažem da se odavde otpočne kontraofanziva. Ako vojvoda Stepa Stepanović neće da primi komandu nad celom vojskom, ja ga molim da se, kao stariji, potčini pod moju komandu bar za pola sata. U meni se unedrila i sazrela misao za otporom prema neprijatelju. Dokažimo Švabi da ne beži svako ko okrene leđa!

- Ne mogu da prihvatim tu ulogu - reče Stepa i otkopča dugme pod grlom.
- Od čega te strah, Stepane!
- Od prevelike odgovornosti, Živojine! Okrenuti se sad licem prema neprijatelju, znači sestiti za kockarski sto bez ikakvog uloga. Na koju kartu da zaigram?
- Na kartu Srbije, Stepo!
- Izvini, ali sa tom kartom ne smem da se kockam. Ne samo ja... Ti znaš da ni kralj, ni Vlada nisu podržali Putnikov i tvoj predlog o prelasku na nov način ratovanja.
- Pobjeda, Stepo, pripada onima koji najviše veruju.
- Imam, ja, kuraži Živojine. Ali u ovakvoj situaciji neću ni da ti komandujem, niti da mi komanduješ!
- Imaš i snage, Stepo, za pobjedu, ali ti je iščilela vera u nju, pa si postao gubitnik pre nego što si započeo bitku.
- Gospodine, vojvodo - za reč se javi đeneral Mihajlo Živković - i luda Nasta vidi da smo u teškom stanju.

- Ali ne i u bezizlaznom, Živkoviću!
- Ja tražim da se produži odstupanje prema Skadru, jer prema izveštaju komandanta Timočke divizije pukovnika Mirka Milosavljevića, u tom pravcu su se povukle i Vlada i Vrhovna komanda.
- Kad ste se čuli sa Vrhovnom komandom?
- Nisam se čuo ima deset dana.
- Pa šta mislite, gospodine đenerale, da tako nasumice idete! Vodite vojnike i poput slepca pipkate belim štapom po snegu tražeći Vrhovnu komandu! Ako je pamet slepa, mala je korist od očiju! Gde vam je inicijativa?!
- Potčinjeni nema pravo na inicijativu...
- Samo dok postoje objektivni uslovi za vezu sa pretpostavljenima, Živkoviću. A i sami priznajte da se deset dana niste čuli sa Vrhovnom komandom.
- Ja, gospodine vojvodo, imam naređenje o povlačenju, i ono je za mene Sveto pismo.
- Čime ste obezbedili povlačenje? Pitam vas, Mihajlo, šta ste preduzeli da vam se toliki broj vojnika ne smrzne? Čime hranite vojnike i konje? Nabrojte mi jedinice koje vas bočno obezbeđuju? Ko vam je u zaštitnici? Gde ste ostavili ranjenike i bolesnike? Čime ih lečite? Zna li, bar, da mi kažete koliko ima trenutno vojnika vaša jedinica. Koliko ste ih povelili, koliko ćete da ih dovedete tamo gde ste naumili i da li razmišljate kad ćete i šta ćete da vratite u otadžbinu?!
- Gospodine vojvodo, ja nisam kod vas na ispitu.
- Niste kod mene, ali pred Srbijom jeste!

DIVOVSKA HRABROST

EGON Ervin Kiš, književnik iz Praga, kaplar 11. puka austrougarske 9. divizije, učesnik Kolubarske bitke:

"Tek u Srbiji 1914. godine shvatio sam da je ljubav prema slobodi malih naroda jača sila od nasilja velikih i moćnih. Tek sam ovde shvatio Šatobrijana da neumitna sila - volja savlađuje sve, a da je slabost sile u tome što veruje samo u silu..."

General Kraus, komandant Kombinovanog korpusa, feldmaršalu Poćoreku, telefonom:

"U toku noći 7/8. decembra, u napadu na Varovnicu izgubili smo preko hiljadu vojnika, podoficira i oficira. Doživeli smo potpuni krah. Svi beže u haosu i neredu. Molim vas obustavite ofanzivu. Nemojte uzalud da se naprežete. Moramo da se povlačimo. Sve je bilo

uzalud".
(Nastaviće se)

Srbija samo potkusur

Nikola Pašić, sa molitveno skupljenim rukama i priljubljenim šakama ispod brade, uzdiše, koluta očima po sobi, povremeno se zaklati levo-desno na drvenoj stolici, pa spusti ruke na sto i hiknu:

- Ovaj, Mišiću, ja nemam ništa da vam kažem. Drugima bih imao. Nekima bih od njih svašta rekao, a pojedine bih, boga mi, i ovim štapom. Pred vama sam nem. Očekujem da vi kažete meni nešto. Niste, valjda, došli da čutite i da se gledamo u mraku.

- Došao sam, gospodine predsedniče, da vas pitam da li vi, posle svega zaista, iskreno verujete u saveznike i njihovu pomoć ili time samo hrabrite sebe i ove lakoverne nesrećnike oko vas? Smemo li se zavaravati i obmanjivati? Zar ne vidite da je Engleska iz sebičnih, imperijalnih razloga izvršila desant na Galipolje i u njoj sahranila desetine anglo-francuskih divizija bez ikakvih vojničkih uspeha i političke kompenzacije. Da ne spominjem izostanak, ako ničeg drugog, ono bar moralne solidarnosti sa Srbijom i balkanskim ratištem sa kojim Englezi najviše kalkulišu.

- Nadam se, Živojine, da će sile Antante poštovati međusobni sporazum.

- Taj savez tri sile, Francuske, Engleske i Rusije, gospodine predsedniče, obična je formalnost. Ništavost! One, svaka za sebe, vode zasebne ratove sa međusobno suprotstavljenim vojnim ciljevima i političkim interesima. Svaka za svoje nacionalne i državne interese u kojima je Srbija samo potkusur.

KUCANJE na vratima se ponovi, jače i žešće. Pašić pogleda Mišića koji prekide razgovor, zagleda se u vrata, nakašlja i kratko reče: - Napred. U sobu uđe visok, krupan čovek u dugačkom kaputu, zagrnut šalom i navejan snegom. Skide kapu i blago se pokloni: - Pomaže Bog, junaci!

- Bog ti pomogao! - dočeka Mišić.

- Ti li si, Lazare Mijuškoviću - prepoznade Pašić crnogorskog poslanika iz Beograda.

- Ja sam, gospodine, predsedniče! Šalje me kralj Nikola sa Cetinja da vam lično uručim njegove pozdrave i donesem ovu depešu: "Srbija može računati na bratsku i neograničenu pomoć Crne Gore, kako u ovom sudbonosnom času za srpski narod, tako i u svakom drugom! Kažite gospodine Pašiću da nam je i zlo i dobro zajedničko sa Srbijom. Njena sudbina je i naša."

Pašić ponovo prituli lampu:

- Sedi, Lazare. Živojine, što ti stojiš? Sedite, ljudi da popijemo čaj.

- Gospodine predsedniče - reče Mijušković, da vas izvijestim, Skupština Crne Gore je usvojila deklaraciju: "Narodno predstavništvo, dajući izraza svome opravdanom ogorčenju protiv austrougarskih upravljača i protestvujući protiv iznenadnih prepada na bratsku nam Srbiju i protiv nečuvenog varvarskog gonjenja naše srpske braće, najodlučnije poziva kraljevsku vladu da na ta nasilja i nametnuti rat, odgovori ratom."

- No, gospodo, - produži Mijušković - nijesmo dovoljno obučeni i opremljeni pa kralj Nikola traži da se formira jedan zajednički glavni štab za obje vojske; da nam se pošalje što ratnog materijala, a naročito artiljerija sa municijom uz pratnju stručnih oficira i da se pošalju viši oficiri na Cetinje koji će stručno pomoći da organizujemo tamošnju Vrhovnu komandu...

- Ovaj, Mišiću, to je posao za vas. Ja ću, ovaj, izvestiti prestolonaslednika o svemu. A, vi vidite dalje po ovome što kralj Nikola traži...

Modri se svanuće. Vojvoda Stepa Stepanović pruža spisak oficira koji su određeni da formiraju zajednički Vrhovni štab srpske i crnogorske vojske.

- Živojine, mislim da ćeš se složiti da ovi ljudi odu na Cetinje.

- Dopiši, Stepane, i pukovnika Masalovića, intedanta. Neka im tamo uredi i organizuje komoru. Slažem se sa ostalima. Molim te neka se veza sa štabovima i međusobno potpomaganje jedinica dobro utanači.

- Dobro je što ste obojica zajedno - prilazi im pukovnik Dragutin Dimitrijević Apis.

STEPSA se nakomršti i pruži mu ruku:

- Pa šta ako smo zajedno! Ti bi hteo da se udaramo leđima!

- Dovoljno je, vojvodo, što vas drugi udaraju po njima. Mnogi priželjkuju da počnemo međusobno da se bijemo.

- E, moj, Apise, takvi se iz dana u dan umnožavaju - dodade vojvoda Mišić - pa nastavi: - Je l' nešto hitno.

- Ne. Nego čujem da su nam braća Crnogorci bratski pružili ruku što je izneverilo očekivanja Beča.

Zatim otvori gornje dugme bluze iz kojeg izvadi lepo savijen žuti papir:

- Sećate se onog zlotvora - produži Apis - Vladimira fon Gizla, dugogodišnjeg bečkog poslanika na Cetinju koji je nama predao ultimatum Austrougarske kao poslanik u Beogradu u to vreme. Evo, o čemu je taj špijun napisao svom ćesaru: "Za nas, Austrijance, mnogo bi značio sukob i rivalstvo između Srbije i Crne Gore, ali, nažalost, ono nema korena u narodu."

Na Cetinju, među komandantima i komandirima, srpski poslanik dr Gavrilović, sluša zapovest kralja Nikole:

- Austrougarska je na podne objavila rat Srbiji. Srbija i Crna Gora sačinjavaju jedan isti front prema zajedničkom neprijatelju. Naređujem da se celokupna vojska stavi u mobilno stanje!

A, zatim se javlja za reč:

- Braćo, vojvoda Živojin Mišić šalje na Cetinje đeneralu Božu Jankovića, pukovnike Petra Pešića i Borivoja Nešića i potpukovnike Dragoljuba Mihajlovića i Đorđa Paligorića koji će formirati Vrhovnu komandu na čelu sa đeneralom Jankovićem.

Serdar, Janko Vukotić ustade:

- Gospodaru, s čim ćemo dočekati braću Srbe?

- Sa onim što je Bog dao. Tuđin od tovara daje mrvicu, a brat od mrvice daje tovar! Kad tuđin daje, gleda mu se u ruku, kad brat daje, gleda mu se u oči!

NE BRINITE, VOJVODO...

VOJVODA Živojin Mišić, 2. novembra 1915, kao komandant Prve armije obaveštava serdar Janka Vukotića

- Austrijski general Franc Kalzer, komandant 62. austrougarske divizije nameran je da izvrši silovit udar sa pravca srednje i gornje Drine u dolinu Lima i izvrši južni i zapadni obuhvat užičke vojske pod komandom generala Vukomana Aračića i odvoji je od glavnine Prve armije.

- Ne brinite, vojvodo - odgovara serdar Janko Vukotić. - Pljevaljska divizija brigadira Luke Gojnića već je zauzela povoljne oslonce za odbranu na suprotnoj strani i kod Čajniča je stupio u vezu sa Limskim odredom, gde su se sreli on i general Aračić i utanačili sve što treba.

Zahvaljujući samopožrtvovanju, junaštvu i hrabrosti koju je ispoljila sandžačka vojska, pod komandom Janka Vukotića, i odsudne odbrane pravca Mojkovac - Kolašin, srpska vojska je mogla da izvrši odstupni manevar koji je ulažio katastrofalne posledice po srpsku vojsku i narod na maršu smrti preko Albanije.

(NASTAVIĆE SE)

Golgota kao sudbina

- KAŽEM vam, imam naređenje o povlačenju i ja ću postupiti po njemu - kratko će đeneral Mihajlo Živković.
  - Takav razlog kao što ste vi dali može davati samo kaplarska pamet!
  - Gospodine vojvodo - nakašlja se đeneral Pavle Jurišić Šturm - vojnik nema snage ni da stane, a nekmoli da se okrene. Nema moći za bilo kakvu ofanzivu.
  - Čini vam se, Šturme! Samo vas je uhvatila mala neverica zbog ove vejavice napolju. Jedan koji hoće, uvek je jači od dvojice koji moraju. Zamislite se nad situacijom, zagledajte se u zemljište, oslušnite vreme. Gledajte malo svešču i instinktom, a ne samo očima. To su činiooci koji diktiraju odluku i određuju delanje! Oslušnite ovaj narod oko vas i provirite kroz nagorele šinjele i gunjeve, poderane opanke i prazne torbe vaših vojnika u njihovu dušu. Duboko zaronite u njihove poglede i doprite do dna njihove duše. Zagrebite, zagolicajte, potpirite malo vatre sa te jedne, poslednje žiške u srcu koja se zove nada. Blagošču reči ih osokolite, snagom volje povedite. Iskrenošču im povratite poverenje. Ako za tako nešto, gospodo, niste kadri, ako vam je splasnulo dar i talenat vojskovođe, ako nemate znanja da mobilišete i duha da volju pokrenete, ako je sve to iz vas izvetrilo i iščilelo, dovde do Kosova, onda nemate šta više da tražite ni na njemu! Skinite epote! Raspašite oružje! Bacite svako obeležje srpskog oficira! Ne obeščućujte narod i Srbiju! Ne brukajte pretke! Potomke ste već obrukali! Sramota je duža od života!
  - Koga sam ja obrukao, Živojine! - Stepina ruka odskoči od stola na kojem brzo i sitno zacvokota kašika u praznoj porciji. - Kralja i Vladu! Baš me briga za njih! Na oltar Srbije sam sve stavio! Za sebe i na sebe - ništa! Prvi put u životu idem, a ne znam kuda! Prvi put, kao oficir, vodim vojnike, a ne znam gde! Prvi put sam ostao bez reči utehe pred ranjenikom koji izdiše! - Stepina ruka ponovo odskoči od stola i raskrili bluzu sa koje otpadoše dva dugmeta. Jedno jetko odzvoni po stolu, drugo muklo učuta na podu. - Streljaj me, Živojine Mišiću!
  - UMORAN si i prozebao, Stepo. Ceptiš kao prut. Da nije groznica?!
  - Predlažem da sednicu nastavimo sutra - reče pukovnik Božidar Terzić.
  - Danas je već "sutra" za ono što je moralo da se završi juče, Božidare! - Mišić ustane od stola. - Stepo, daj ovo dugme posilnom neka ti ušije. Počinje gadan mrz.
  - Za njima dvojicom niko od oficira nije izašao iako su u znak pozdrava svi ustali.
  - E, moj Živojine, Živojine...
  - Nemoj, Stepo, da kukaš za mnom! Još sam živ!
  - Kukam ja nad sobom. Pa mi je lakše kad te spominjem. Kad znam da i u tom samrtnom času imam nekog ko me vuče iz groba, a ne nekog ko me živog zatrpava lopatom. U maloj sobici, u kojoj je jedan rasklimatani sto i tri stolice, kroz musavo okno napola prekriveno snegom, dve brade se klate jedna naspram druge.
  - Imenjače - oslovljava Nikola Pašić vladiku Nikolaja Velimirovića. - Idi u Englesku i propagiraj srpsku pravednu borbu, a suzbi austrijsku propagandu.
  - Šta da im kažem, gospodine predsedniče!
  - Kašće ti se samo. Imaš dva doktorata, govoriš engleski, nemački i francuski. Najbolje razumeš srpski. Ko bi tebe mogao da savetuje? Tebe, koji i što ne znaš umeš da objasniš bolje od onih koji znaju.
- Nikolaj Velimirović ćuti. Kad je prethodni put bio Engleskoj dočekao ga je engleski propovednik Kanbel, koji je, objašnjavajući Englezima ko su Srbi, napisao u novinama da su "Srbi jedno malo pleme iz turske carevine, koje se bavi sitnom trgovinom, raznim prevarama i skloni su krađi..." U sledećem broju, Nikolaj mu odgovorio: "Mi, Srbi, imamo običaj da ukrademo poneki model vrline. Ja sam došao u London i prvi put ugledao na stanicama table na kojima piše: `Čuvajte se džeparoša`. Pomislio sam da je to napisano radi mene, pošto sam

Srbin. Ali kad sam malo bolje pogledao, bi mi lakše, jer videh da su table stare nekoliko decenija. A dobro znam u Srbiji takve table ne postoje."

- Gospodine, predsedniče - poče Nikolaj - ne verujem ja Evropi. Englezima su usta uvek otvorena. Nikad siti tuđe nesreće i nevolje. Evropa je trgovinu, kao glad za tuđim, izdigla iznad Boga i čoveka. Sve je kod njih uzvišeno osim ove dvojice koji su poniženi. Sve im je u začelju trpeze samo su Bog i čovek u dnu trpeze da kupe mrve.

Mišić i Stepa, po izlasku iz zgrade, razidoše se da obidu vojnike i oficire - prozeble, gladne, bolesne...

Izenada Živojin upade u široko raširene oči i još širi osmeh Nikolaja Velimirovića:

- Gospodine, vojvodo, neka vam je sve blagosloveno: što mislili, što kazali, što radili... Sad i u vekove vekova, Amin!

- Hvala ti, Nikola. Čuo sam ideš u Evropu. Pa i u Ameriku. Čuvaj se od ljudi. Tamo su, za razliku od nas, ljudi vezani, a psi pušteni! U životu ćeš pre sresti jednog čoveka koji vredi za sto ljudi, i sto drugih koji ne vrede ni za jednoga.

SPUŠTA se zaranak. Vedrina najavljuje još veći mraz. Nikolaj Velimirović blagosilja oficire i vojnike i govori im da veruju samo sebi i u sebe. Svi ga čuju kako peva na svoj način:

"Nema pravde danas u svijetu

Pravda ti je uzaludna nada

Njeno carstvo mnogo daleko je,

udaljeno - hiljadu konaka,

te je smrtni zovu uzaludno.

Osobito Srbi mučenici.

Traže pravdu, al` gde da je nađu!

Sve je zovu - al` odziva nema!

Ginu za nju - ona negde spava!

Pravda mora biti zagonetka

koju teško odgonetnuti je.

No od koga da se traži pravda?

Od Evrope te grešnice stare

što prevarom slabe razgovara.

Ona ti je slična tiraninu

koji slabe i gnjavi i davi.

Da mi nismo na braniku bili

ko bi mogo Turke ustaviti

da ko istok zapad ne poplave.

Uzalud bi ona podizala

krstonosne vojne i ratove

pred islamom poklonila bi se.

Mi jedini bismo kamen tvrdi

o koga se polumesec skrha,

Srbe mrze što su vazda bili

na braniku njenog spokojstva.

Iza nas su oni komotno se

mogli širiti i razvijati se

i leteti znanjem do nebesa

ispitivat i Mesec i zvezde

pronalezit munjevituu snagu

pronalezit paru i mašinu

pronalezit u vazduhu krila

tražit uzrok svakome početku
i početku svršetak proricat.
Sve su mogli-mnogo radili su
bez bojazni, bez ičijeg straha.
Jadni Srbi, bili su na straži.

Nikola Pašić šara štapom po snegu. Šturm ubrzava korak prema vojvodi Stepu, brišući uz put naočare. Đeneral Mihajlo Živković se ukipio na jednom kamenu i gleda prema Kopaoniku. Vojvoda Živojin Mišić, zagledan ispred sebe, iz džepa vadi prvi zavoj i pruža ga vojniku iz čije noge kapi krvi kao jagode na snegu navejava vetar.

A, narednik Obrad Rakić, plače kraj skršene kare municije i razvaljenog topa...

Hladna, mrazna i vetrovita decembarska noć 1915. godine, na Kosmetu, pretila je Srbiji ledenim planinskim vrhovima Paštrika i Junika, neprohodnim zavejanim klancima Prokletija, surovim bespućima Albanije i iskeženom mržnjom Arnauta.

DUH I SNAGA

MARŠAL Francuske Žozef Žofr, vrhovni komandant snaga Antante:

- Delikatni manevri na Ceru i Kolubari, vođeni sigurnim prosuđivanjem, slobodom duha i snagom koji ispoljavaju majstorstvo srpskog komandovanja - zaslužuju da zauzmu sjajno mesto u našim strategijskim studijama.

Pukovnik Furnce, francuski vojni ataše u Srbiji:

- Ono što je general Mišić uradio je čisti odblesak napoleonove strategije. On je elektrizirao i pojačao gotovo propalu vojsku.

(KRAJ)